

Angela Ilič

»PODAJMO SI ROKE IN SRCA!«

Verska solidarnost nemških protestantov z evangeličani v slovenskih deželah 1856–1918

V drugi polovici 19. stoletja, začeni z letom revolucij 1848, prihaja med prebivalstvom Habsburške monarhije do čedalje večjih diferenciacij na podlagi narodnostnih pripadnosti, jezikovnih in tudi konfesionalnih razlik. Ob koncu 19. in na prehodu v 20. stoletje se medetnični odnosi na Spodnjem Štajerskem in tudi na Kranjskem (prim. Cvirn 2002) občutno slabšajo. To je čas, ko se Nemci in Slovenci borijo za vpliv nad večjimi mesti. V prispevku obravnavamo vlogo dobrodelne organizacije nemških evangeličanov Društvo Gustav Adolf pri ohranjanju in krepitvi identitete protestantov slovenskih dežel v zgoraj omenjenih okoliščinah na primeru podpore cerkvenim občinam v Ljubljani, Mariboru, Celju in več krajih v Prekmurju, v različnih jezikovnih in družbenih kontekstih.

Zakonski in ustavni okvir je v drugi polovici 19. stoletja omogočal ustanovitev evangeličanskih občin v obeh polovicah habsburške monarhije. Leta 1848 so obstoječe protestantske cerkvene občine prejele privilegij, da vodijo matične knjige in gradijo cerkvene zvonike. V avstrijski polovici je *Cesarska odredba o protestantskih cerkvah* (1861) odpravila omejitve *Tolerančnega edikta* iz 1781. leta in omogočila ustanovitev novih cerkvenih občin, ter izgradnjo cerkvenih stavb. Ustava Evangeličanske cerkve v Avstriji je bila sprejeta leta 1866.

V ogrski polovici cesarstva je položaj protestantskih cerkva regulirala t. i. *Carolina resolutio*, edikt kralja Karla III. (1685–1740) iz leta 1731. Zakon o javnem šolstvu iz leta 1868 je tudi protestantom omogočil ustanavljanje verskih šol, Zakon o narodnostih pa je potrdil svobodo cerkva pri izbiri službenega jezika.

Spričo bolj sproščenega družbenega ozračja in zgoraj omenjenih zakonskih sprememb so tekom 19. stoletja vnovič ustanovljene evangeličanske cerkvene občine, med njimi skupnost v Ljubljani, kjer so se protestanti pričeli shajati v zasebnih stanovanjih že l. 1818, cerkvena stavba pa je bila posvečena l. 1852. V Mariboru je cerkvena občina obnovljena l. 1823, v Celju pa l. 1854. Poleg tega, da so se omenjene cerkvene občine nahajale na jezikovno in etnično mešanem ozemlju, so pogosto bile tudi konfesionalno heterogene, tj. isti cerkveni občini so pripadali tako evangeličani augsburške veroizpovedi (luterani), kakor tudi evangeličani helvetske veroizpovedi (reformirani), občasno pa tudi anglikanci in drugi protestanti, npr. valdežani in hugenoti (italijanski in francoski protestanti). Tem nazadnje omenjenim skupinam so seveda pripadali predvsem tujci, ki so (mnogi le začasno) živeli v slovenskih mestih.

1. Zgodovina organizacije Gustav-Adolf-Werk in njeni cilji

Gustav-Adolf-Werk (GAW, Društvo Gustav Adolf) je najstarejša protestantska podpornica v Nemčiji, ustanovljena kot Gustav-Adolf-Stiftung (Fundacija Gustav Adolf) leta 1832 v Leipzigu z namenom podpirati protestante, ki kot diaspora živijo v številnih državah po svetu. Poimenovana je po švedskem kralju Gustavu Adolfu II. (*1594), ki se je v tridesetletni vojni bojeval na protestantski strani. Švedska intervencija v tej vojni pod njegovim vodstvom je preprečila drugače bržkone neizbežen poraz protestantov, tako da so ga že njegovi sodobniki priznavali za rešitelja protestantizma nasploh (ne le nemškega). Padel je l. 1632 v bitki pri Lützen, v današnji nemški zvezni deželi Sachsen-Anhalt.

Leipziški superintendent Christian Großmann (1783–1857) je spričo 200-letnice smrti Gustava Adolfa javnost pozval k osnovanju »ustanove za bratsko podporo ogroženih sovernikov in lajšanje njihove stiske, v kateri so se protestantske skupnosti v Nemčiji in zunaj nje [...] znašle vsled stresa časa in drugih okoliščin« (GAW 2016).

Struktura društva Gustav Adolf, ki se od svoje ustanovitve ni bistveno spreminjala, je naslednja: najnižjo raven tvorijo lokalne podružnice, ponekod tudi ženske podružnice, ki pripadajo regionalnim društvom,

slednja pa nacionalnim društvom. Centrala GAW je v Leipzigu. Centrala objavlja letne »kataloge« (nekoč *Unterstützungs-Auszüge*, danes *Projektkatalog*), v katerih so predstavljene vse finančne potrebe različnih cerkvenih občin in socialnih projektov. Lokalne podružnice lahko samostojno odločajo, koga bodo podprle in s kolikšnimi sredstvi, nato pa so tudi same odgovorne za nabiranje zneska, ki so ga odločile nameniti. Zato donacije za GAW včasih namensko nabirajo po cerkvah, vendar se lokalne podružnice ukvarjajo tudi s prodajo, npr. ročnih izdelkov, medu ali vina iz lastne pridelave, in takšni prihodki se tudi namenijo podpori različnih projektov. Nabirke nato pošiljajo regionalnim društvom, ki imajo prav tako precejšnjo avtonomijo pri odločanju, katere izmed predlaganih projektov bodo podpirala, včasih pa tudi sama pošiljajo določene zneske naprej na centralo, za projekte, ki se koordinirajo na nacionalni ravni. Centralni upravni odbor (*Central-Vorstand*) lahko v nujnih primerih izjemoma odobri tudi neposredno pomoč iz centralne blagajne.

Tako kot danes so prejemniki tudi v preteklosti darovalcu morali poslati potrdilo, da so finančna sredstva prejeli, poleg tega pa tudi letna poročila z izpolnjenimi tabelaričnimi obrazci s podatki o cerkveni občini – še posebej z vprašalniki o članstvu in virih prihodkov.

Med cilje in dejavnosti GAW sodi poleg finančne pomoči tudi duhovna podpora protestantom v diaspori in povezovanje z njimi. Tako so se preko podpore razvili številni kontakti in sodelovanja med cerkvenimi občinami, višja raven medsebojnega poznavanja in povezanosti pa lahko obrodi krepitev konfesionalne solidarnosti. Vsakoletna srečanja GAW-Fest na regionalni in nacionalni ravni so odlični forumi za medsebojno spoznavanje, utrjevanje vezi in izmenjavo informacij. Solidarnost med protestanti je vedno temeljila na krščanski ljubezni, krepila pa jo je skupna protestantska identiteta, ki – vsaj v ožjem smislu – nikoli ni bila konfesionalno izključujoča: GAW je vedno pomagal ne le luteranom, temveč tudi reformiranim, metodistom, menonitom, valdežanom in drugim.

Med cerkvami in podružnicami GAW, ki so finančno podpirale cerkvene občine v današnji Sloveniji, so bile najbolj številne luteranske, sledile so reformirane in unirane (luteransko-reformirane), in to ne samo iz

Nemčije, temveč tudi iz Nizozemske, Švice in Švedske, iz drugih delov habsburške monarhije (Trsta, Dunaja, Bratislave, Sedmograške), nadalje iz vzhodnopruskega Königsberga (današnji Kaliningrad, Ruska federacija) in Šlezije. GAW tudi ni bila edina konfesionalno usmerjena organizacija, ki je pomagala protestantom. Med drugimi je tu bil tudi Evangelischer Bund (Evangeličanska zveza), osnovan v Erfurtu leta 1886. Cilji Bunda so bili uveljavljanje protestantskih interesov nasproti političnemu katolicizmu ter »ravnodušnosti in materializmu dobe« ter prizadevanje za mir med regionalnimi/deželnimi cerkvami in razvoj njihovih odnosov.

Glavni cilj pričujočega prispevka je prikaz podpore in aktivnosti organizacije nemških protestantov – Društvo Gustav Adolf – na primeru cerkvenih občin (Ljubljana, Maribor, Celje in tudi več prekmurskih) v različnih jezikovnih in družbenih kontekstih v obdobju od leta 1856, ko je vzpostavljen prvi neposredni stik med GAW in neko cerkveno občino na slovenskih tleh (Celje), do konca prve svetovne vojne. Prispevek temelji na obravnavi izvirnih dokumentov arhivskega gradiva organizacije Gustav-Adolf-Werk, ki so ohranjeni v Centralnem evangeličanskem arhivu v Berlinu in v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, kjer hranijo korespondenco mariborske cerkvene občine s centralo GAW v Leipzigu, ter dokumenti, ki se nanašajo na delo lokalne podružnice GAW.

2. Evangeličanske cerkvene občine in njihove povezave z GAW

2.1 Ljubljana

Evangeličanska cerkvena občina v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1852, pripadala pa je dunajski HV¹ superintendenturi. Že v začetku je bila konfesionalno mešana: tvorili so jo verniki augsburške in helvetske veroizpovedi ter anglikanci, pri čemer je vernikov HV bilo običajno med 30

1 V tedanji terminologiji so v habsburški monarhiji tako luterani kot reformirani veljali za evangeličane (*evangelisch*), čeprav so se ločevali po veroizpovedi, zato: evangeličani augsburške veroizpovedi (luterani) in evangeličani helvetske veroizpovedi (reformirani), oz. s kraticami, ki so jih uporabljali tudi v uradnih dokumentih – AV (augsburške veroizpovedi) in HV (helvetske veroizpovedi).

in 50 odstotki, medtem ko se je skupno število anglikancev vselej gibalo od 10 do 20 vernikov. V prvih desetletjih obstoja cerkvene občine je imel zelo pomembno vlogo trgovec Gustav Heimann (1809–1870), po rodu iz Turingije, član predsedstva cerkvene občine in njen velik dobrotnik. Pred letom 1851, ko so zgradili svojo cerkev, so se ljubljanski evangeličani srečevali v njegovih hiši. On je tudi kupil zemljišče za cerkveno stavbo, potem ko jim je z dekretom leta 1850 bilo dovoljeno ustanoviti samostojno cerkveno občino. Heimann je vodil intenzivno korespondenco z GAW, še posebej s številnimi člani centralnega upravnega odbora, več pisem pa je poslal tudi drugim osebam, povezanim z GAW, v katerih je najpogosteje tožil o dominaciji katolištva in njegovem vplivu v Ljubljani (gl. npr. Heimann 1857).² V svojih pismih je Heimann pogosto omenjal tudi reformacijo 16. stoletja v Ljubljani in celotni regiji, vključno z njenimi reformatorji (Primož Trubar, Paul Wiener).

GAW je veliko pomagal pri izgradnji ljubljanske evangeličanske cerkve. Ko je bila l. 1851 zgrajena, je občina imela že 332 članov. Leta 1855 so odprli tudi evangeličansko šolo. Prvi ohranjeni pisni kontakt z GAW je iz leta 1857, ko je GAW pomagal odplačati dolg približno 6000 goldinarjev,³ ki je nastal ob izgradnji cerkve. Cerkvena občina je kupila tudi lastno pokopališče za dodatnih 5000 goldinarjev (*Unterstützungs-Auszüge* 1857, 502).⁴ S pomočjo donacij iz mest, med katerimi so bila Altenburg, Bremen, Berlin, Hannover, Leiden na Nizozemskem in Stettin (današnji Szczecin na Poljskem), se je dolg občutno zmanjšal, in sicer na 3.700 goldinarjev za stavbo in 2500 goldinarjev za pokopališče. Leta 1859 je število članov padlo na 242 (*Unterstützungs-Auszüge* 1859, 521),⁵ toda krog donatorjev se je do istega leta razširil in je zajemal mesta Bruselj, Altenburg, Hannover, Gotha, Königsberg, Stettin, Leipzig, Berlin, Kiel, Leiden, poleg njih pa tudi sam centralni upravni odbor. Pri tem pa ljubljanska cerkev ni bila zgolj prejemnica, ampak je tudi sama

2 EZA 200/1/4239.

3 Današnja vrednost bi – grobo preračunano – znašala okoli 82.000 evrov, če 1 goldinar okrog leta 1850 znaša približno 13 evrov 80 centov.

4 EZA 200/1/4239. V zgornji referenci v oklepaju in tudi vseh naslednjih iz *Unterstützungs-Auszüge* letnici ne sledi številka strani, temveč številka, pod katero se v navedeni izdaji navaja cerkvena občina.

5 EZA 200/1/4239.

nabirala finančno podporo za druge cerkve v potrebi. Tega 1859. leta so za druge nabrali 218 goldinarjev in 19 krajcarjev. V cerkveni občini so osnovali tudi žensko društvo, ki je skrbelo za bolne in za izobrazbo sirot. Ljubljanska cerkev se je angažirala tudi misijonsko: leta 1857 je ljubljanski duhovnik Theodor Elze (1823–1900) pričel izvajati bogoslužje v Zagrebu, kjer je živelo okoli 60 protestantov (*Unterstützungs-Auszüge* 1858, 516).⁶

V cerkveni občini je bila v rabi izključno nemščina. Kranjski Nemci, ki so sredi 19. stoletja tvorili deželno politično elito in bili večinoma liberalno usmerjeni, so se nahajali v prvi fazi, ko se nacionalistična pozicija ni utemljevala na etničnih razlikah, temveč na ideji superiornosti nemške kulture in nemškega jezika. Zato so npr. velik pomen dajali šoli, in sicer ne le kot ustanovi, namenjeni dijakom, ki jim je nemščina bila materni jezik, temveč tudi za izobrazbo in omiko slovenskih dijakov (Matić 2002, 423–424).

Število vernikov se je do l. 1866 zvišalo na 390 (od teh 238 AV in 152 HV), vendar je to število vključevalo tudi člane celjske cerkve. Ta je bila namreč od leta 1854 podružnica ljubljanske cerkvene občine. Lokalna podružnica Društva Gustav Adolf je nabrala 50 goldinarjev. Dolg za izgradnjo cerkvene stavbe je Gustavu Heimannu prek razgovorov z upniki in drugih intervencij uspelo zmanjšati na minimum. Je pa Heimannov osebni konflikt z duhovnikom Elzejem razdelil cerkev in Elze jo je leta 1865 tudi zapustil. Novi duhovnik je bil Otto Schack (1841–1922). V naslednjih letih se je finančni položaj cerkvene občine izboljševal, toda leta 1868 je prišlo do letnega deficita v višini 500 goldinarjev (*Unterstützungs-Auszüge* 1868, 585).⁷ Donacije so prihajale iz Ženeve, Leidna, Trsta, Berlina, Darmstadta in z Dunaja (*Unterstützungs-Auszüge* 1866, 552).⁸ Cerkvena občina se je odločila za nove orgle, GAW pa je k nabiranju sredstev zanje še posebej spodbujal svoje ženske podružnice. Do leta 1880 je število vernikov zraslo na 440 (*Unterstützungs-Auszüge* 1881, 609).⁹ Leta 1872 je evangeličansko šolo obiskovalo 69 otrok, med temi

6 EZA 200/1/4239.

7 EZA 200/1/4239.

8 EZA 200/1/4612.

9 EZA 200/1/4246.

pa je bilo 39 katoliških (*Unterstützungs-Auszüge* 1872, 584).¹⁰ Šola je obratovala do l. 1889, ko so jo bili prisiljeni zapreti, deloma zaradi bremena dolgov, deloma pa zaradi drugih težav. Zaradi nepravilnosti pri upravljanju je tedanji duhovnik August Knišer cerkveno občino moral celo zapustiti.

Solidarnost evangeličanskih vernikov z nemškega govornega področja se je izkazala tudi po velikem ljubljanskem potresu, ki je mesto prizadel na veliko noč leta 1895. Cerkvena stavba in župnišče sta utrpela tolikšno škodo, da sta postala neuporabna, bogoslužje je potekalo pod šotorom. Cerkveni stolp se je podiral (*Tabellarische Berichterstattung* 1895).¹¹ Takratno število vernikov je znašalo 282 članov, pri čemer so verniki AV in HV bili skoraj izenačeni, poleg njih pa je bilo še 11 anglikancev. Po velikonočnem potresu je cerkvena občina poslala več prošenj, duhovnik Hans Jaquemar (1864–1953) pa je več mesecev potoval po Evropi in nabiral donacije za obnovo stavb, za katero so potrebovali okoli 30.000 goldinarjev (pribl. 320.000 evrov). Pomoč je prispela z vseh koncev od Švedske do Benetk. Leta 1897 je bilo zahvalno bogoslužje, toda istega leta se je zemlja spet stresla. Leta 1900 je cerkvena občina prejela 100 mark (pribl. 642 evrov) prispevkov (*Unterstützungs-Auszüge* 1900, 780).¹² Leta 1902 so bili donatorji Ansbach, Hamburg, Kassel in Badische Kirche HV, ki so skupaj nabrali in poslali 1.345 mark (pribl. 8000 evrov) za stroške cerkve.

Leta 1904 se je cerkvena občina odločila obnoviti in ponovno odpreti šolo. Pisali so prošnjo »za osnovanje nemške evangeličanske ljudske šole«. Takrat so že odplačali dolgove, nameravali pa so ustanoviti mešano šolo za deklice in dečke od 5. razreda naprej, ker naj bi bile »mestne šole prepolne, še posebej dekliške, in od radikalnih slovenskih mestnih oblasti ne kaže pričakovati, da bodo povečale kapaciteto javnih nemških šol, zato se lahko pri odprtju računa z vsaj 40 evangeličanskimi otroki in s 30–50 otroki razsvetljenih nemških katoličanov« (GAW 1904). Zaposlili so za 2000 kron (pribl. 21.000 evrov), namenjenih letnemu dohodku za učitelja. Centralni upravni odbor jim je postavil pogoj, da

10 EZA 200/1/4246.

11 EZA 200/1/4246.

12 PAM 1846, škatla 7.

se morajo najprej obrniti na Nemško šolsko društvo. Avstrijski GAW se je leta 1905 s potrdilom zavezal, da bo več let izplačeval letni prispevek v višini 1000 kron, medtem ko je šolsko društvo obljubilo 500 mark, ostanek pa je cerkvena občina morala pridobiti iz drugih virov (Österreichischer Hauptverein der Evangelischen Gustav-Adolf-Stiftung 1905).¹³ Cerkvni občini je uspelo zagotoviti plačo za učitelja in šolo so lahko odprli.

Poslednje pismo v arhivu GAW od duhovnika Ottmarja Hegemanna, ki je v Ljubljani služboval od leta 1906, med prvo svetovno vojno pa tudi na fronti, je datirano z 28. marcem 1907 (Hegemann 1907). V časopisu *Leipziger Neueste Nachrichten* z dne 27. septembra 1917 pa je objavljeno: »Smrtonosni padec duhovnika. [...] Župnik evangeličanske cerkve v Ljubljani Hegemann se je ponesrečil v Kamniških Alpah. Njegovega telesa še vedno niso našli.«¹⁴ Leta 1918 je število vernikov gibalo okoli 600, učencev pri verouku pa je bilo 96 (*Tabellarische Berichterstattung* 1918). Dr. Erwin Schneider, ki je v izredno težkih in negotovih razmerah prevzel mesto župnika, je v pismu Centralnemu upravnemu odboru potožil: »Pomagajte mi, da lahko ostanem tukaj!« (Schneider 1918, 2)¹⁵ Odgovor je prejel v pismu z dne 29. novembra 1918: »Tudi mi smo globoko prepričani, da ima prav v tem trenutku ohranitev funkcije ljubljanskega župnika poseben pomen, da bi ta lahko bratom v veri stal ob strani z zgledom, tolažbo in spodbudo, tako da bomo z veseljem dali na razpolago svoje moči, v skladu s sredstvi, ki jih premoremo.« Člani centralnega upravnega odbora so sklenili, da pošljejo enkratno osebno pomoč v višini 500 mark in še 300 mark kot plačni dodatek, pod pogojem, da Schneider ostane v Ljubljani, in pristavili: »Zagotavljamo Vam, da boste pri nas tudi v prihodnje našli razumevanje in pomoč za vaše težave.« (Central-Vorstand 29. nov. 1918)¹⁶ Pozneje so to pomoč podaljšali za še eno leto in se tako zelo praktično solidarizirali z ljubljanskimi protestanti.

13 EZA 200/1/4247.

14 EZA 200/1/4247.

15 EZA 200/1/4247.

16 EZA 200/1/4247.

2. 2 Maribor

Protestanti so se v spodnještajerski Maribor priseljevali iz različnih krajev z nemškega govornega področja. Velik delež med njimi so tvorili trgovci, toda pozneje, ko se je gradila Južna železnica, je prišlo do večjega priliva delavcev. Prvi vlak je skozi Maribor pripeljal leta 1846, v sosednjih Studencih pa so leta 1863 odprli delavnico Južne železnice, ki je imela približno 1000 zaposlenih. Iz seznama članov cerkvene občine za leta 1874–76 je razvidno, da izmed 200 v glavnem nemških članov ni bilo praktično nikogar, ki bi bil rojen v Mariboru (Evangeličanska cerkvena občina Maribor 1874–1876).¹⁷

Kot podružnica graške cerkve je evangeličanska cerkvena občina v Mariboru obstajala že od leta 1823. Prvo pismo, ki so ga poslali GAW, je datirano leta 1860. Že takoj po osnovanju cerkvene občine so namreč pričeli načrtovati izgradnjo cerkvene stavbe in ko so namere dozorele, so se za pomoč obrnili na GAW. Leta 1862 je bilo tudi že jasno, da bo cerkvena občina potrebovala svojega lastnega duhovnika, saj je bil Gradec predaleč, tako da duhovnik, ki je prihajal iz Gradca v Maribor, sčasoma ni več zmožal opravljati vsega potrebnega (*Unterstützungs-Auszüge* 1862, 456).¹⁸ Istega leta se je cerkvena občina Maribor skupaj s svojo podružnico na Ptuj osamosvojila od graške cerkvene občine, naslednje leto pa je že sledil tudi nakup zemljišča za načrtovano cerkev. V tistem času so se za bogoslužje srečevali v najetih prostorih, za kar so leta 1862 prejeli denarno podporo od holsteinskega upravnega odbora GAW (*Unterstützungs-Auszüge* 1863, 471).¹⁹ Leta 1864 je mariborska cerkvena občina²⁰ pripadala dunajski AV superintendenturi in tržaškem senioratu (skupaj s Trstom, Gorico in Benetkami), imela pa je 65 vernikov (*Unterstützungs-Auszüge* 1864, 519).²¹ Tega leta so ustanovili mariborsko podružnico GAW (Schroll in prezbiterij 1865, 2).²² Leta 1865 je cerkvena občina

17 PAM 1846, K75.

18 EZA 200/1/4612.

19 EZA 200/1/4612.

20 V začetku se je osamosvojena cerkvena občina imenovala Maribor-Ptuj, vendar so Ptuj v nazivu kmalu začeli opuščati.

21 EZA 200/1/4612.

22 EZA 200/1/4612.

dobila svojega duhovnika, Ernsta Schrolla, štela pa je 84 vernikov. Stroški so se z vzdrževanjem lastnega duhovnika precej zvišali, toda verniki so si bili edini v nameri, da v mestu, kjer je imela Rimskokatoliška cerkev močan vpliv, ustvarijo center za vse protestante, živeče v Mariboru in široko naokoli. Lavantinska škofija, ki je od leta 1859 imela svoj sedež v Mariboru, je postajala jezikovno čedalje bolj slovenska, medtem ko je evangeličanska cerkvena občina uporabljala izključno nemški jezik.

Ptujska cerkvena občina, podružnica mariborske, je bila osnovana leta 1862 in že dve leti kasneje so premogli kapelo in pokopališče (*Unterstützungs-Auszüge* 1864, 519).²³ Za svoja srečevanja so prostore najemali (Schroll in prezbiterij 1865, 2)²⁴ in leta 1865 šteli 18 vernikov.

Tako je imela mariborska cerkvena občina s svojimi podružnicami leta 1866 skupaj 150 vernikov, od teh sta bili dve tretjini tujcev, 70 članov pa je vplačevalo članarino (*Unterstützungs-Auszüge* 1866, 521).²⁵ Leta 1867 so bili med donatorji GAW, ki so nabirali za graditev cerkvene stavbe, Hamburg, nizozemski Leiden, Mediasch na Sedmograškem, Dresden, Frankfurt na Majni, Stuttgart in Münster. Leta 1868 je bila dokončana zunanost cerkvene stavbe, 1. avgusta 1869 pa so jo svečano odprli. Gradbena dela so ustvarila precejšen dolg, namreč 2710 goldinarjev in 34 krajcarjev (pribl. 37.6000 evrov). Leta 1874 je kot duhovnik prišel dr. Julius Kolatschek (1829–1900), ki je bil že seznanjen ne le s situacijo evangeličanskih cerkva v regiji, temveč tudi z delom Društva Gustav Adolf, saj je leta 1869 objavil študijo o delu avstrijskega GAW (Kolatschek 1869).

Do leta 1874 je cerkvena občina zrasla na 200 članov, toda že naslednje leto se je izkazalo, da jih premore dejansko le 118. Za relativno majhno cerkveno občino, ki je bila hkrati finančno šibka, je bilo dolgov veliko. Dodatno oviro je predstavljal sodni proces, zaradi katerega občina ni mogla prejeti zapuščine dr. Friedricha Gereckeja, ki je ob svoji smrti leta 1873 cerkveni občini zapustil precejšnjo vsoto. Šele več let pozneje je prejela zgolj manjši del zapuščinske vsote. V takšnih okoliščinah so iz Maribora redno pisali pisma inozemskim bratom in sestram v veri in

23 EZA 200/1/4612.

24 EZA 200/1/4612.

25 EZA 200/1/4612.

jih prosili, naj pomagajo. Tako so, denimo, leta 1875 hvaležno zaprosili (*Dank- und Bittruf*):

Evangeličanska cerkvena občina Maribor je po Božji uredbi prejela poslanstvo, da v znatnem delu dežele, ki je pred 300 leti bila za evangelij že dosežena, nato pa pod gospodovanjem jezuitske zvijačnosti in surove sile spet izgubljena, ohranja neizmeren blagoslov večnega odrešenja v Jezusu Kristusu. Cerkvena skupnost mora moči svoje z vseh koncev nemškega cesarstva priseljene člane neprenehoma hraniti s kruhom življenja Božje besede. (Evangeličanska cerkvena občina Maribor 1875, 4)²⁶

V 60. in 70. letih 19. stoletja so vse prošnje evangeličanske cerkvene občine Maribor temeljile na povezanosti s protestanti v Nemčiji, na Nizozemskem in v drugih deželah. Poglavitni »Drugi« so bili katoličani, kar pomeni, da so se razlikovanja konsolidirala predvsem na ravni verskih identitet. Etnično-narodnostna pripadnost v takratnih dokumentih sploh ni bila omenjena.

Po izgradnji cerkve so načrtovali graditev stanovanjske hiše za duhovnika, ki bi bila hkrati tudi šolska stavba. Stroški tega projekta so bili leta 1875 ocenjeni na 13.000 goldinarjev (pribl. 180.000 evrov). Stavba je bila dokončana 16. septembra 1877 (*Unterstützungs-Auszüge* 1879, 591).²⁷ Pomoč k odplačevanju dolgov za gradbene projekte je prihajala tudi iz Trsta in celo iz švicarskega Appenzella, od tamkajšnje Protestantske cerkvene podpornice (Protestantischer kirchlicher Hilfsverein) (*Jahresbericht* 1879).²⁸ Leta 1888 se je število vernikov povzpelo na 250, letno poročilo pa omenja tudi to, da cerkvena občina venomer nabira tudi za potrebe GAW (*Tabellarischer Jahresbericht* 1888).²⁹ Leta 1891 so iz Maribora poslali pisno zahvalo, v kateri se poudarja, kako GAW omogoča »ohranitev in krepkost te pomembne utrdbe evangeličanskega verskega življenja tukaj na južnem Štajerskem« (*Jahresbericht* 1891).³⁰ Leta 1896 je 320 vernikov cerkvene občine Maribor nabralo

26 PAM 1846, škatla 7.

27 EZA 200/1/2391.

28 EZA 200/1/4612.

29 EZA 200/1/4612.

30 EZA 200/1/4612.

največji skupni prispevek GAW: 504 goldinarjev (pribl. 5300 evrov). Okoli leta 1900 so pričeli s prenavljanjem cerkvene stavbe, ki je stalo 2282 mark in 68 pfenigov, tj. okoli 17.000 evrov (*Unterstützungs-Auszüge* 1900, 693).³¹ Med donatorji so bili v prvih letih 20. stoletja Centralni upravni odbor, Hermannstadt (Sibiu v Romuniji), Regionalno društvo Gustav Adolf Baden, Nizozemsko nacionalno društvo GA, Stade, Bremen, Lübeck, Düsseldorf, Ansbach, švedski Göteborg, Spandau, Darmstadt, Dresden, Karlsruhe, Halle, Stuttgart, Breslau (Wrocław), Eutin, Halle, Dunaj, Münster, Berlin, Königsberg (Kaliningrad) ter tudi ženske podružnice.

Na življenje cerkvene občine v Mariboru je močno vplivalo gibanje Proč-od-Rima, ki je bilo dejavno na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Šlo je za politično gibanje nemških nacionalističnih krogov okoli Georga von Schönererja (1842–1921), ki se je silovito borilo proti Rimskokatoliški cerkvi in političnim strankam pod njenim vplivom, ter stremelo k združitvi Avstrije z nemškim Reichom. Cilj tega gibanja je bilo omogočanje prestopanja nemških katoličanov v evangeličansko ali starokatoliško veroizpoved. V Nemčiji sta gibanje podpirali tako Društvo Gustav Adolf kot tudi Evangeličanska zveza. V letih med 1898 in 1901, ko so bile aktivnosti gibanja na višku, je Rimskokatoliško cerkev zapustilo skupaj 14.835 ljudi, do prve svetovne vojne jih je 65.000 prestopilo v protestantizem in 20.000 v starokatolištvo, k čemur je botrovalo tudi splošno nezadovoljstvo z Rimskokatoliško cerkvijo, ne le privlačnost gibanja samega. Mariborski evangeličanski duhovnik Ludwig Mahnert (1874–1943, posvečen 1904 za duhovnika v Mariboru) je bil ključna oseba v gibanju in avtor več knjig v takšnem duhu, med katerimi je bil najbolj znan njegov roman *Die Hungerlocke*. Mahnert je propagiral idejo tesne povezanosti evangeličanske in nemške identitete. To je bil čas, ko so se medetnične napetosti med Nemci in Slovenci na Spodnjem Štajerskem že stopnjevale. Prehod iz katoliške cerkve se je v Mariboru okreplil okoli leta 1900 (Evangeličanska cerkvena občina Maribor 1908). V pismu iz leta 1903 je prezbiter Max Moertl Centralnemu upravnemu odboru v Leipzigu pisal, da je cerkvena občina od leta 1899 pridobila okoli 200 ljudi, ki so

31 PAM 1846, škatla 7.

prestopili iz katolištva v protestantizem (Moertl 1903).³² Istočasno se je zvišalo število otrok, tako da se je pojavila želja po lastni šoli.

Leta 1907 je število vernikov znašalo 1500 (*Tabellarischer Jahresbericht* 1907),³³ leta 1912 pa je cerkvena občina proslavljala svojo 50. obletnico. Na proslavo so povabili člane centralnega upravnega odbora, vendar ti niso utegnili priti osebno, temveč so poslali čestitke, v katerih Mariborčane hrabrijo kot njihovi soverniki in soborci (*Mitkämpfer*). V tem času se v korespondenci GAW vse bolj uporablja beseda boj (*Kampf*). Leta 1914 so se že čutile posledice vojne (Central-Vorstand 1914b),³⁴ število vernikov pa je naraslo na 2280. Od tega leta je cerkev imela lastno pokopališče, z njim pa tudi nove dolgove (*Tabellarischer Jahresbericht* 1914).³⁵ Duhovnik Mahnert je bil zaradi spornega pogrebnega nagovora aretiran in je od 29. decembra 1918 dva meseca prebil v zaporu. Mahnert je končno zapustil Maribor, število vernikov pa je upadlo pod 1000.

2. 3 Celje

Celje je bilo prizorišče širjenja reformatorskih idej že v 16. stoletju, ko so v njem delovali pridigarji Gregor Maček (1572–1591), Josias Pistorius (1593–1599) in Hans Weidinger (1586–1597). V mestu še vedno stoji cerkev sv. Maksimilijana, v kateri je bil Primož Trubar (1508–1586) beneficiat in kaplan. Potem ko je protireformacija gibanje zatrla, organiziranega protestantskega življenja ni bilo vse do 19. stoletja. Takrat so bili za protestantske vernike v Celju sprva odgovorni graški duhovniki, nato ljubljanski. Leta 1853 je ljubljanski duhovnik Ludwig Theodor Elze prevzel skrb za celjske protestante in obnovil redno bogoslužje. Naslednje leto je bila ustanovljena podružnica ljubljanske evangeličanske cerkvene občine v Celju. Verniki so bili predvsem Nemci in Švicarji. Najprej so leta 1856 kupili cerkev sv. Andreja ob Koprivnici, bogoslužje pa je obiskovalo okrog 50 ljudi (Mestna občina Celje/Komisija Mladi za Celje 2013, 22). Do leta 1868 je število vernikov zraslo na 104, dvajset let pozneje pa na 148. Med njimi so bili evangeličani AV in HV ter anglikanci. Centralni

32 EZA 200/1/4613.

33 EZA 200/1/4614.

34 EZA 200/1/4614.

35 EZA 200/1/4614.

statut cerkvene občine iz leta 1872 je potrdil inkluzivnost AV in HV elementov in članov (Evngeličanska cerkvena občina Celje 1872).³⁶

Korespondenca z GAW se je pričela leta 1856, toda prva večja prošnja je iz leta 1879, ko so potrebovali novo stavbo za stanovanje cerkovnika, ki je skrbel tudi za pokopališče, uporabljali pa bi jo tudi za verouk in sestanke prezbiterija. V ta namen so zaprosili za 2800 goldinarjev (*Unterstützungs-Auszüge* 1879, 587).³⁷ V 80. in 90. letih 19. stol. je število vernikov nekoliko stagniralo: leta 1888 jih je bilo 128 (*Tabellarischer Jahresbericht* 1888),³⁸ leta 1889 pa 144 (*Tabellarischer Jahresbericht* 1889).³⁹ Nekateri izmed bogatejših članov so medtem umrli, mestne oblasti pa cerkveni občini niso dovolile, da bi svoje zemljišče oddajala v najem, tako da je prišlo tudi do finančne stagnacije. Samostojna cerkvena občina je bila osnovana leta 1901, ko je pomožni duhovnik Fritz May (1869–1928) prevzel mesto duhovnika (May 1927, 4–5; Cvirn 1997, 356). Število vernikov se je v tem času gibalo okrog 400 (*Unterstützungs-Auszüge* 1903, 679).⁴⁰

Celjska cerkvena občina je pripadala dunajski reformirani (HV) superintendenturi. Do zanimivega zapleta je prišlo takoj ob ustanovitvi. Leta 1902 je Centralni upravni odbor iz Leipziga kontaktiral novoustanovljeno občino v zvezi z eno samo zadevo. Prejšnje leto je namreč Renska deželna cerkev nabrala precejšen znesek 2000 mark (pribl. 12.000 evrov) kot milodar (*Liebesgabe*) celjski cerkvi, vendar pod pogojem, da ta prestopi k dunajski AV superintendenturi. Celjski prezbiterij je donacijo zavrnil, ker bi se z njenim sprejetjem znašli v nemogoči dilemi: ali bi reformirani verniki morali cerkev zapustiti ali bi morali spremeniti veroizpoved, tj. preiti k augsburški (Evngeličansko združenje za gradnjo cerkva Celje 1902b, 1).⁴¹ Nobena teh rešitev jih ni prepričala.

Kakor v Mariboru in drugih krajih Spodnje Štajerske se je na prelomu stoletij tudi v Celju čutilo zaostrovanje medetničnih napetosti. Tako

36 EZA 200/1/2391.

37 EZA 200/1/2391.

38 EZA 200/1/4612.

39 EZA 200/1/4612.

40 EZA 200/1/2391.

41 EZA 200/1/2391.

predstavniki cerkvene občine v svoji prošnji pišejo: »Saj tudi Celja, ki se nahaja sredi najhujših bojev in najnujnejše potrebuje Vašo pomoč, zagotovo ne boste pozabili?!« (F. May, Zangger in Wehrhan 1903, 2)⁴² Leta 1904 je cerkvena občina zaprosila za pomoč pri gradnji cerkve (*Unterstützungs-Auszüge* 1904, 682).⁴³ Leta 1903 so za izvajanje nabirk ustanovili celo (nemško) združenje za izgradnjo nove evangeličanske cerkve v Celju. 29. avgusta leta 1904 so skupaj proslavljali polaganje temeljnega kamna cerkvene stavbe in 50. obletnico cerkvene občine. Kristusova cerkev na Otoku je bila dokončana leta 1906, leta 1908 pa tudi hiša za duhovnika. Leta 1909 je občina štela 560 vernikov (*Unterstützungs-Auszüge* 1909, 687).⁴⁴

Med stalne teme bogato ilustriranih letnih poročil iz teh let, v katerih se je redno pojavljala slika cerkvene stavbe, ponos cerkvene občine, sta sodili reformacija 16. stol. v Celju in njena duhovna dediščina, ki je potrjevala večstoletni zgodovinski obstoj protestantizma v Celju. Reformacija je bila kot pomemben moment konstituiranja protestantske identitete tudi stalna tema v pismih, poročilih in drugih dokumentih celjske cerkvene občine. Med drugimi poglobitnimi temami je bilo gibanje Proč-od-Rima in njegovi uspehi v Celju, ki so se potrjevali v prehodih v protestantizem. Gibanje so predstavljali kot versko prebujo: »Odprite srce in roko, da lahko Božji besedi pripravimo domovanje, dostojno njegove usmiljene, večne Božje slave, v rešitev našega ljubega ljudstva na mejni grudi z nepremagljivo močjo resnice!« (Evangeličansko združenje za gradnjo cerkva Celje 1902a)⁴⁵ Duhovnik Fritz May je bil glavni agitator proč-od-rimskega gibanja v Celju, cerkvene publikacije pa so pisale celo o »novi reformaciji«, ki naj bi po njihovem mnenju izšla iz tega gibanja. Že s površno jezikovno analizo lahko ugotovimo, da so veliko pisali o nemški identiteti in jo izenačevali z evangeličansko. V tekstih se vseskozi pojavljajo besede očetnjava, domovina (*Vaterland*, *Heimatland*) (F. May in Adler 1917),⁴⁶ jezikovna enklava (*Sprachinsel*),

42 EZA 200/1/2391.

43 EZA 200/1/2391.

44 EZA 200/1/2391.

45 EZA 200/1/2391.

46 EZA 200/1/2392.

boj (*Kampf*), nemškoevangeličanski (*deutschevangelisch*), sebe pa so dojemali kot misijonsko župnijo.

V pismu prezbiterija z dne 19. aprila 1915 je razvidno, kako zelo je na celjsko cerkev vplivala vojna: večina moških se je namreč znašla v vojski (Prezbiterij 1915a).⁴⁷ Pismo z dne 27. aprila razkriva tudi, da je cerkvena občina pomagala nemškim evangeličanskim beguncem iz drugih krajev (Prezbiterij 1915b).⁴⁸ Tega leta je število vernikov padlo na 102 (*Tabellarischer Jahresbericht* 1915),⁴⁹ pismo iz leta 1916 pa pričuje o drastični podražitvi, saj je naenkrat vse postalo dva- ali trikrat dražje (F. May et al. 1916, 1).⁵⁰

Duhovnika Fritza Maya je nasledil njegov sin Gerhard May (1898–1980), ki je postal glavni predstavnik celjskih Nemcev med dvema vojnama, pozneje (1944) pa evangeličanski škof celotne Avstrije. Cerkevna stavba v Celju je bila nacionalizirana, po drugi svetovni vojni pa porušena.

3. Vmesni povzetek

V času 19. in zgodnjega 20. stoletja so protestantizmu na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem dominirali Nemci. V Mariboru, na Ptuj in v Celju so tvorili konfesionalno manjšino poleg rimskokatoliške večine, v Ljubljani pa manjšino v tudi v jezikovnem smislu. Za nekatere duhovnike na prelomu stoletij velja, da so poleg evangeličanskih zastopali tudi nemške nacionalne interese. Gerhard May, ki je v takšnem kontekstu odraščal, pozneje pa tudi deloval, v svoji knjigi *Deutsch-evangelisches Leben in Slowenien (Nemškoevangeličansko življenje v Sloveniji)*, ki jo je 1927. leta izdal GAW v Leipzigu, razločuje tri faze razvoja nemških cerkvenih občin na slovenskih tleh. V 19. stoletju naj bi to bile elitne cerkve, katerih članstvo so sestavljali plemiči, vojaški oficirji, priseljenci, relativno veliko tujcev. Ob prehodu v 20. stoletje se je krepilo gibanje Proč-od-Rima in z njim povezani nacionalni in politični boji. Nekateri naj bi upali, da se je

47 EZA 200/1/2391.

48 EZA 200/1/2391.

49 EZA 200/1/2391.

50 EZA 200/1/2392.

pričela nova reformacija, toda gibanje ni dosegalo navadnega ljudstva, širilo se je le znotraj zgornjih družbenih slojev. Temu obdobju naj bi po prvi svetovni vojni sledil »prevrat«, po katerem je izobraženstvo Slovenijo zapustilo, cerkvene občine pa izgubile 50–60 odstotkov svojega članstva (G. May 1927, 17). Takole pa ta razvoj razlaga: »Več kot pol stoletja je bilo tole nemštvo vseskozi politizirano: vztrajalo je v neprestanem boju za nacionalno samoohranitev. Za obrambo je šlo, ne za napad. In vendar je potreba po spokojnem miru tudi tukaj bila močna, toda nevtralnosti ni bilo.« (G. May 1927, 12)

Videli smo, da so se cerkvene občine vendarle tudi socialno širile: vključevale so vse večji odstotek pripadnikov nižjih družbenih slojev, kar je deloma bila posledica industrializacije. Kar zadeva povezave z GAW pa so se skozi korespondenco in pomoč razvijale tudi osebne vezi. Ni šlo zgolj za uradno korespondenco, zasledimo lahko tudi človeško toplino, npr. med Centralnim upravnim odborom in predsednikom ljubljanske cerkvene občine Gustavom Heimannom, ki je Centralni upravni odbor povabil na poroko svoje hčere. Njegova osmrtnica iz leta 1870 se tudi nahaja med ohranjenim arhivskim gradivom. GAW se ga je spomnil v svojem katalogu (zelo redko so koga sploh poimensko omenili): »Zaslužni ustanovitelj te skupnosti [...] Skupnost je z njim izgubila velikega podpornika.« (*Unterstützungs-Auszüge* 1871, 581)⁵¹

4. Prekmurje

V Prekmurju sta reformacija in protestantizem pustila številne kulturno-literarne sledi. Leta 1573 je v Lendavi delovala potujoča tiskarna Rudolpha Hoffhalterja, ki je natisnila tri knjige reformatorja Györgya Kultsárja v madžarščini. Leta 1715 pa je v Halleju izšla prva knjiga evangeličanskega duhovnika Franca Temlina v prekmurščini. Nato je v 50. letih 18. stol. Števan Küzmič izdal več knjig v prekmurščini, med njimi abecednik, Novo zavezo in katekizem. Prekmurje je bilo del Ogrske, zato so evangeličanske cerkvene občine v 19. in zgodnjem 20. stol. pripadale

51 EZA 200/1/4246.

ogrskim škofijam. Prekmurske cerkvene občine so uporabljale predvsem madžarščino in prekmurščino, cerkvene knjige in korespondenco pa so vodili najpogosteje v nemščini in madžarščini. Prekmurški protestanti so govorili predvsem prekmursko slovenščino, celo znotraj evangeličanske cerkve so se upirali rabi drugih jezikov, čeprav so bili pod nenehnim pritiskom, da naj uporabljajo madžarščino.

4. 1 Domanjševci/Domonkosfa

V tej vasi, ki se je nahajala v Železni županiji (Vas), so evangeličani tvorili absolutno večino s 85 odstotki od skupaj 411 prebivalcev (popis iz l. 1881). Iz pisma iz leta 1873 izvemo: »Naša evangeličansko-luteranska skupnost je nastala takoj po prvem reformacijskem gibanju, in je vse do 1673 kar najbolj napredovala.« (Kinzing et al. 1873, 3)⁵² Cerkevna občina Domanjševci je bila podružnica Hodoške, tudi sama pa je imela dve podružnici, namreč Ivanjševce in Lončarovce, skupaj pa 660 članov (*Unterstützungs-Auszüge* 1874, 806).⁵³ V lokalni šoli so imeli 90–100 učencev. Zaradi hribovitega položaja vasi so – kot poroča pismo – pogoji za kmetijstvo bili slabi, tudi zemlja ni bila plodna.

Vaščani, ki so bili zvečine dninarji, so govorili prekmursko in madžarsko. Potrebovali so sredstva za gradnjo hiše za duhovnika, ki je do tedaj živel v šoli, leta 1875 pa naj bi se vanjo za stalno vselil učitelj. Zato so duhovnik in predstavniki cerkvene občine poslali prošnje GAW. Ocena stroškov za hišo je znašala 3500 goldinarjev, GAW pa so prosili za 2700 goldinarjev in med drugim zapisali: »Naj zaščitnik naše ljube evangeličanske cerkve blagoslovi delo Društva Gustav Adolf – Naj blagoslovi sleherno prizadevanje k vzvišenim ciljem, ki pomagajo evangeličanski cerkvi!« (Kinzing et al. 1873, 3)⁵⁴ Leta 1875 so prejeli 300 mark iz Stettina (*Unterstützungs-Auszüge* 1875, 811).⁵⁵ Leta 1876 so prošnjo ponovili, toda leta 1877 je ugotovljeno, da se zaprosena pomoč še vedno ni realizirala. Leta 1890 je vas imela 642 prebivalca, med njimi luterane, reformirane in katoličane (Borovszky 1898, 30). Stavba je bila končno

52 EZA 200/1/2584.

53 EZA 200/1/2584.

54 EZA 200/1/2584.

55 EZA 200/1/2584, rokopisna opomba.

le zgrajena v letih 1901 do 1902, število prebivalcev pa je do leta 1910 zraslo na 712. Primer vasi Domanjševci kaže na potencialne slabosti decentraliziranega sistema GAW, pri katerem se o podpori projektov in vsotah pomoči praviloma ne odloča centralno, tako da obstaja možnost, da nekateri projekti ne priključijo dovolj pozornosti in posledično ne prejmejo finančne podpore.

4. 2 Lendava/ Unter-Limbach/Alsó-Lendva

Lendava, ki se je nahajala v Zalski županiji, je leta 1880 imela 1879 prebivalcev, leta 1900 pa 2375. Tega leta je bilo 83 odstotkov prebivalstva po maternem jeziku Madžarov. Do druge svetovne vojne je v Lendavi živela tudi velika judovska skupnost: leta 1900 so poleg rimskokatoliške večine in 5-odstotne protestantske manjšine Judje tvorili 11,5 odstotkov prebivalstva (popis iz leta 1900).

V Leipzig je l. 1900 prispela prošnja, ki jo je napisal evangeličanski AV senior Samuel Kund iz Répcelaka na Madžarskem (Železna županija). Prosil je za pomoč pri gradnji molitvenega doma v Lendavi. Pri tem je opozoril na nevarnost, da bi se cerkvena občina oddaljila od evangelija in padla v roke Rimu. V tem času je cerkvena občina v Lendavi bila podružnica Moravcev. Zbor vernikov se je leta 1902 odločil za osamosvojitve cerkvene občine.

Publikacija *Unterstützungs-Auszüge* iz leta 1903 je Lendavo predstavila kot pomemben misijonski center s 60 člani AV in s še 378 evangeličani v okoliških krajih. Tekst je izpostavil potrebo po cerkveni stavbi kot tudi to, da je član cerkve že podaril zemljišče. Šlo je za ogrsko aristokratsko družino Esterhazy, ki je darovala zemljišče za cerkev in šolo. Fond za gradnjo je takrat znašal 5600 kron, upali pa so, da bo izgradnja cerkve pritegnila tudi druge evangeličane, ki živijo razpršeni po vsej okolici (*Unterstützungs-Auszüge* 1903, 926).⁵⁶ Podružnici GAW v Braunschweigu in Neustrelitzu (Mecklenburg) sta se zavezali, da bosta dajali več let zapored: v letih 1903–1906 po 1000 kron na leto, leta 1907 pa še po 300 kron. Ocena stroškov za šolsko stavbo je l. 1906 znašala 13.919 kron in 53 vinarjev. Istega leta je bilo zgrajeno tudi stanovanje za duhovnika.

56 EZA 200/1/2391.

Cerkvena občina se je leta 1908 zahvalila za darove (150 mark) iz Braunschweiga in Neusterlitz. V tem letu sta bili ob pomoči več donatorjev dokončani šolska stavba in stanovanjska stavba za učitelja. Dolgovi so znašali 15.000 kron, letni obrok kredita pa 900 kron. Bogoslužje se je odvijalo v šoli, v prekmurščini in madžarščini (*windisch-madjarisch*) in deloma v nemščini, šolski pouk v madžarščini (*Unterstützungs-Auszüge* 1913, 940).⁵⁷ Kljub številnim težavam in prekinitvam zaradi vojne je bila cerkvena stavba leta 1934 vendarle zgrajena in jugoslovanski škof Philipp Popp (1893–1945) iz Zagreba jo je posvetil 16. septembra 1934. leta.

4. 3 Gornji Slaveči (Szlavecsa)/Felsőcsalagány

Vas Gornji Slaveči v občini Kuzma, v ogrski Železni županiji, je leta 1890 imela 528 prebivalcev, od tega 508 Slovencev (Borovszky 1898, 33). Do leta 1910 je število naraslo na 614 in zajemalo katoličane in luterane. V celotni občini Kuzma je bilo evangeličanov 31,73 odstotkov. Cerkvena občina je strukturno pripadala prekodonavski škofiji evangeličanske cerkve AV na Madžarskem kot podružnica cerkvene občine Bodonci, kjer je služboval duhovnik Carl Siftár (Karol Šiftar). Materni jezik vernikov je bila prekmurščina. Vaščani so bili predvsem poljedelci, zvečine dninarji. Imeli so evangeličansko šolo, kjer se je poučevalo v madžarščini in slovenščini. Šolska stavba je funkcionirala hkrati tudi kot cerkvena, cerkvena občina pa je premogla tudi stanovanje za učitelja.

Leta 1913 je cerkvena občina z nabranimi donacijami kupila harmonij. Na GAW so se obrnili s prošnjo, v kateri so razložili, da potrebujejo duhovnika (imeli so le misijonskega pridigarja) in cerkveno stavbo. Določeno vsoto so že nabrali prek luteranske podpornice na Ogrskem, toda brez zunanje pomoči ne bi zmogli doseči cilja (Siftár, Benkó in Ropocsa 1913),⁵⁸ zato so za pomoč zaprosili GAW. Centralni upravni odbor se je odzval pozitivno – sprejel je prošnjo in jo uvrstil v katalog. V znamenje solidarnosti je vernike v Gornjih Slavečih pozdravil kot brate v veri: »Mit glaubensbrüderlichem Gruß.« (Centralvorstand 1914a)⁵⁹ Iz Leipziga je 20. julija 1914 prispela tudi pomoč, namreč 500 mark za gradnjo cerkve.

57 EZA 200/1/1655.

58 EZA 200/1/2845.

59 EZA 200/1/2845.

V zahvalnem pismu duhovnika in dveh članov prezbitarija centralnemu upravnemu odboru z dne 7. septembra 1914 lahko beremo: »Vaša pomoč je za nas bila kot darilo od zgoraj [...] Vaš dar je utrdil naša kolena, ki so šibila pod težkim bremenom.« (Siftár, Benkó in Ropocsa 1914)⁶⁰ Vnovič so poslali zahvalo v Leipzig 15. septembra 1915, kjer pišejo: »Naj vam Bog povrne, kar ste storili Vi nam malim.« (Siftár, Benkó in Ropocsa 1915)⁶¹ Leta 1918 se je cerkvena občina osamosvojila, cerkvena stavba pa je bila dokončana po vojni vihri leta 1928.

5. Sklepne ugotovitve

Leto 1918 je bilo tudi za protestante v slovenskih deželah velika prelomnica. Dne 18. novembra 1918 je celjski duhovnik Gerhard May v vlogi predsednika (*Obmann*) južnoavstrijskega GAW članom centralnega upravnega odbora v Leipzig poslal zelo čustveno pismo, v katerem opisuje povsem negotovo stanje. Deli ozemlja so že prešli v novoustanovljeno Državo SHS, medtem ko so bili Gorica, Trst in Pulj pod italijansko okupacijo. Usoda Maribora je bila še vedno odprta. Ne glede na občuteno negotovost glede prihodnosti pa je bilo že jasno, da se bodo te cerkvene občine vsekakor morale vključiti v nove cerkvene strukture. Državni (habsburški) uradniki, železničarji in oficirji so morali oditi, zato je število članov cerkvenih občin v Celju in drugod drastično upadlo. Poleg tega pa so cerkvene občine morale zapustiti avstrijsko cerkveno strukturo, znotraj katere so do tedaj imele državno podporo.

Iz teh cerkvenih občin, ki se bodo morale trdo boriti za svoj obstoj v prihodnosti, tako prihajajo ganljive tožbe. [...] In vendarle se želimo obrniti na Vas, nadvse spoštovani gospodje, in vas iz srca prositi, da naših evangeličanskih skupnosti ne pustite na cedilu. [...] Svojo usodo predajamo v Božje roke, toda tudi v Vaše roke, cenjeni gospodje in bratje. Upamo Vanj. Z zagotovitom iskrene hvaležnosti za vse, kar ste doslej storili za nas, — F. May. (F. May 1918)⁶²

60 EZA 200/1/2845.

61 EZA 200/1/2845.

62 EZA 200/1/4247.

Kakšna je bila vloga GAW pri vsem tem dogajanju? Naslov prispevka – podajmo si roke in srca – dobro povzema različne razsežnosti povezanosti GAW z lokalnimi verniki: pomoč je namreč prihajala na osnovi protestantske vzajemnosti in sočutja kot tolažba in spodbuda sovernikov pa tudi kot praktična pomoč. GAW je, poleg podpore na verskem področju, pomagal tudi v zelo praktičnem smislu. Cerkvene stavbe, kapele, šole, stanovanjske stavbe za duhovnike itn., ki še danes stojijo, so rezultat sočutja in solidarnosti protestantov z različnih koncev Evrope. Člani centralnega upravnega odbora so tako v nekem pismu mariborski cerkveni občini leta 1912 sami sebe imenovali soverniki in soborci (*Glaubensgenossen und Mitkämpfer*).

Za finančno plat podpore je veljala značilna nemška natančnost in strogost. Čeprav ta plat nikakor ni bila edina, je finančna podpora vendarle tvorila najpomembnejši del dejavnosti GAW. Pri tem pa GAW ni dajal zlahka: ljubljanska cerkvena občina je na primer morala najprej najti podporo iz drugih virov in dokazati, da je že pričela delati na konkretnih načrtih za šolo. Po drugi strani pa so v težkih razmerah po potresu ali med vojno bili zelo razumevajoči in pogosto sami od sebe ter mimo zapletenih birokratskih postopkov povišali pomoč. Izkazalo se je, da je povezanost, ki so jo vzpostavili, pogosto presejala finančna poročila in pričakovanja, o čemer pričajo osebni stiki (npr. Heimann, G. May) in zanimanje s strani GAW. Cerkvene občine s finančnimi potrebami pa niso bile zgolj pasivni prejemniki, temveč tudi same radodarni akterji, ki so redno delale nabirke za pomoč drugim. Na ta način ni prišlo do asimetričnih odnosov, saj niso darovale le bogatejše cerkve iz dežel z večinsko protestantskim prebivalstvom, temveč tudi tiste v diaspori, in tako se je razvila cela mreža solidarnosti v Evropi. Na ta način se tudi med prejemniki ni razvijala le hvaležnost, ampak tudi občutek povezanosti z drugimi protestantskimi kristjani.

Prizadevanje h krepitvi socialnega položaja protestantov v opoziciji do katoličanov je v več mestih hkrati pomenilo krepitev položaja Nemcev. Toda lokalne cerkve, ki so to zavestno tako povezovale in svojo nemško identiteto močno poudarjale, so navadno že bile vključene v družbeno-politična gibanja, na čelu s svojim vplivnim duhovnikom, kot v primeru Maribora ali Celja na prehodu iz 19. v 20. stoletje.

Ali je GAW dajal nacionalno obarvano podporo nemškim protestantom na slovenskih tleh? Dejstvo je, da znotraj GAW kot organizacije z nemškimi koreninami, nemškim evangeličanom v diaspori ni bilo težko prebuditi čuta solidarnosti pri podružnicah z nemškega govornega področja. Toda ali je sam GAW bil nacionalistična organizacija, ki bi nacionalno in jezikovno pripadnost postavila nad evangelij? To bi, konec koncev, bilo proti osrednjemu idealu protestantske reformacije, da naj bi vsi ljudje slišali Božjo besedo v svojem maternem jeziku. Centralni upravni odbor je leta 1902 v pismu novoustanovljenim cerkvenim občinam v Avstriji zavrnil obtožbe, da zasleduje nacionalne ali kakršne koli politične interese:

Cilji Društva Gustav Adolf [...], kakor to terja njegov statut, ni[so] nacionalni ali politični, temveč cerkveni, in nikoli nismo zasledovali pota, ki jih določajo kaki drugi cilji. [...] Prepričani smo, da vse naše skupnosti, ki so pod vodstvom svojih duhovnikov in vikarjev zbrane okoli evangelija, tudi sicer kot »evangeličanske cerkve« [...] vselej izpovedujejo evangelij, in da bodo v njem iskale svoj cilj in svojo moč. (Centralvorstand 1902)⁶³

Kakor koli že, Društvo Gustav Adolf je cerkvam zagotavljalo materialno in duhovno pomoč ter podporo v zelo težkih okoliščinah in vihravih časih, tako da se mu vsekakor lahko prizna, da je odigralo pomembno (ponekod tudi ključno) vlogo pri obstoju, razvoju in uspešnem delu evangeličanskih cerkvenih občin na slovenskih tleh.

63 EZA 200/1/2391.

VIRI IN LITERATURA

1. Arhivsko gradivo in izvirni dokumenti

EZA = Evangelisches Zentralarchiv, Berlin

PAM = Pokrajinski arhiv Maribor

- Centralvorstand. 1902. *An die neugegründeten evangelischen Gemeinden in Österreich*. Pismo. 15. april. EZA 200/1/2391.
- Centralvorstand. 1914a. Pismo. Leipzig, 24. april. EZA 200/1/2845.
- Central-Vorstand. 1914b. Pismo. Leipzig 16. december. EZA 200/1/4614.
- Central-Vorstand. 1918. Pismo. Leipzig 29. november. EZA 200/1/4247.
- Evangeličansko združenje za gradnjo cerkva Celje (Der Evangelische Kirchenbauverein Cilli). 1902a. *Ein Wort für Cilli!* EZA 200/1/2391.
- Evangeličansko združenje za gradnjo cerkva Celje (Der Evangelische Kirchenbauverein Cilli), župnija in prezbitarij evangeličanske cerkvene občine v Celju, s podporo du-najskega superintendenta helvetske veroizpovedi. 1902b. *An die geehrten Glaubens-genossen in der Wiener Superintendentur Helv. Bek.* EZA 200/1/2391.
- Evangeličanska cerkvena občina Celje. 1872. *Centralstatut*. EZA 200/1/2391.
- Evangeličanska cerkvena občina Maribor. 1874–1876. *Gemeinde-Verzeichnis*. PAM 1846 Evangeljska verska občina Maribor (1847–1845). Knjiga 75.
- Evangeličanska cerkvena občina Maribor. 1875. *Dank- und Bittruf*. PAM 1846 Evangeljska verska občina Maribor (1847–1845). Škatla 7.
- Evangeličanska cerkvena občina Maribor. 1908. *Das erste Jahrzehnt der Los von Rom-Bewegung im evangelischen Pfarrsprengel marburg a.d. Drau (Steiermark)*. Maribor: Evangeličanska cerkvena občina.
- GAW. 1860–1943. PAM 1846 Evangeljska verska občina Maribor (1847–1845). Škatla 7.
- GAW. 1904. *Sitzungsvorlagen*, 19. September. Št. 9. EZA 200/1/4247.
- Gemeinde-Verzeichnis*. 1874–1876. PAM 1846 Evangeljska verska občina Maribor (1847–1845). Knjiga 75.
- Hegemann, Ottmar. 1907. Pismo. Ljubljana 28. marec. EZA 200/1/4247.
- Heimann, Gustav. 1857. Pismo odvetniku Dr. E. Steffani v Leipzig. EZA 200/1/4239.
- Kinzing, Stefan, duhovnik in člani cerkvene občine Domanjševci. 1873. Pismo. 11. julij. EZA 200/1/2584.
- Kolatschek, Julius Albert. 1869. *Die evangelische Kirche Österreichs in den deutsch-slavi-schen Ländern. Eine Darstellung des Arbeitsfeldes des Vereins der Gustav Adolf-Stiftung*

- in den genannten Ländern und zugleich ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Protestantismus.* Wien: Wiener Hauptverein der Gustav Adolf-Stiftung.
- Leipziger Neueste Nachrichten.* 27. september, 1917. EZA 200/1/4247.
- Mahnert, Ludwig. 1912. *Die Hungerglocke.* Duisburg.
- May, Fritz, duhovnik, dr. Fritz Zangger, tajnik, in blagajnik Fritz Wehrhan. 1903. Tiskana prošnja: *Hochverehrte Glaubensgenossen! Teure Brüder!* EZA 200/1/2391.
- May, Fritz et al. 1916. Pismo. 22. maj. EZA 200/1/2392.
- May, Fritz in kurator Georg Adler. 1917. Tiskana prošnja: *Hochverehrte Herren, teure Brüder!* EZA 200/1/2392.
- May, Fritz. 1918. Pismo Centralnemu upravnemu odboru. 18. november. EZA 200/1/4247.
- May, Gerhard. 1927. *Deutsch-evangelisches Leben in Slowenien.* Leipzig: Verlag des Centralvorstandes der evangelischen Gustav Adolf-Stiftung.
- Moertl, Max. 1903. Pismo Centralnemu upravnemu odboru. EZA 200/1/4613.
- Österreichischer Hauptverein der Evangelischen Gustav-Adolf-Stiftung. 1905. Pismo Centralnemu upravnemu odboru. 15. februar. EZA 200/1/4247.
- Prezbiterij evangeličke crkvene općine u Celju. 1915. Pismo Centralnemu upravnemu odboru. 19. april. EZA 200/1/2391.
- Prezbiterij evangeličke crkvene općine u Celju. 1915. Pismo Centralnemu upravnemu odboru. 27. april. EZA 200/1/2391.
- Schneider, Erwin. 1918. Pismo Centralnemu upravnemu odboru. 12. november. EZA 200/1/4247.
- Schroll, Ernst in prezbiterij. 1865. Pismo: *An den löblichen Frauen-Verein der Gustav-Adolf-Stiftung in Berlin.* 1. februar. EZA 200/1/4612.
- Siftár, Károly, duhovnik in člana prezbiterija Iván Benkó in Ferencz Ropocsa. 1913. Prošnja. 23. september. EZA 200/1/2845.
- Siftár, Károly, duhovnik in člana prezbiterija Iván Benkó in Ferencz Ropocsa. 1914. Zahvalno pismo. 7. september. EZA 200/1/2845.
- Siftár, Károly, duhovnik in člana prezbiterija Iván Benkó in Ferencz Ropocsa. 1915. Prošnja. 15. september. EZA 200/1/2845.

1. a) Letna poročila cerkvenih občin

Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde Marburg-Pettau aus dem Jahr 1879.
EZA 200/1/4612.

Tabellarischer Jahresbericht aus dem Jahr 1888. EZA 200/1/4612.

Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde Marburg-Pettau aus dem Jahr 1889.
EZA 200/1/4612.

Tabellarischer Jahresbericht aus dem Jahr 1889. EZA 200/1/4612.

Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde Marburg-Pettau aus dem Jahr 1891.
EZA 200/1/4612.

Tabellarische Berichterstattung über das Jahr 1895. EZA 200/1/4246.

Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde Marburg-Pettau aus dem Jahr 1896.
EZA 200/1/4612.

Jahresbericht aus dem Jahr 1907. EZA 200/1/4614.

Tabellarischer Jahresbericht aus dem Jahr 1914. EZA 200/1/4614.

Tabellarischer Jahresbericht aus dem Jahr 1915. EZA 200/1/2391.

Tabellarische Berichterstattung über das Jahr 1918. EZA 200/1/4247.

1. b) Evidenca o finančni podpori – izpiski Društva Gustav Adolf

Unterstützungs-Auszüge 15. 1857. EZA 200/1/4239.

Unterstützungs-Auszüge 16. 1858. EZA 200/1/4239.

Unterstützungs-Auszüge 17. 1859. EZA 200/1/4239.

Unterstützungs-Auszüge 20. 1862. EZA 200/1/4612.

Unterstützungs-Auszüge 21. 1863. EZA 200/1/4612.

Unterstützungs-Auszüge 22. 1864. EZA 200/1/4612

Unterstützungs-Auszüge 24. 1866. EZA 200/1/4612

Unterstützungs-Auszüge 26. 1868. EZA 200/1/4239

Unterstützungs-Auszüge 29. 1871. EZA 200/1/4246

Unterstützungs-Auszüge 30. 1872. EZA 200/1/4246

Unterstützungs-Auszüge 32. 1874. EZA 200/1/2584.

Unterstützungs-Auszüge 33. 1875. EZA 200/1/2584, rokopisna opomba.

Unterstützungs-Auszüge 37. 1879. EZA 200/1/2391.

Unterstützungs-Auszüge 39. 1881. EZA 200/1/4246.

Unterstützungs-Auszüge 58. 1900. PAM 1846 Evangeljska verska občina Maribor
(1847–1845). Društvo Gustava Adolfa (1870–1943). Škatla 7.

Unterstützungs-Auszüge 61. 1903. EZA 200/1/2391.

Unterstützungs-Auszüge 62. 1904. EZA 200/1/2391.

Unterstützungs-Auszüge 67. 1909. EZA 200/1/2391.

Unterstützungs-Auszüge 71. 1913. EZA 200/1/1655.

2. Sekundarna literatura

- Borovszky, Samu in János Sziklay, ur. 1898. *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye*. Budapest: Országos Monográfia Társaság.
- Cvirn, Janez. 2002. »Deutsche und Slowenen in der Untersteiermark: Zwischen Kooperation und Konfrontation«. V *Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema*, ur. Harald Heppner, 111–125. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Cvirn, Janez. 1997. *Trdnjovski trikotnik*. Maribor: Obzorja.
- Matić, Dragan. *Nemci v Ljubljani: 1861–1918*. Ljubljana 2002.
- Mestna občina Celje in Komisija Mladi za Celje. *O pravoslavnih in protestantskih porušenih svetiščih v Celju*. Celje 2013.
- Zajšek, Boštjan. 2010. *Biti Nemec pomeni biti Luteran: iz življenja nemških evangeličanov na Slovenskem, s posebnim poudarkom na Mariboru in okolici (1862–1945)*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča v Mariboru.

3. Spletni viri

- GAW. 2016. Die Chronik. Dostop 20. apr. 2016. <http://www.gustav-adolf-werk.de/chronik.html>
- A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei* (Rezultati popisa v deželah madžarske krone iz 1881). Budimpešta. 1882. Dostop 02. mar. 2016. <http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html>
- A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása* (Popis v deželah madžarske krone iz l. 1900). Budimpešta. 1902. Dostop 03. sept. 2016. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/Manda/MSK/MSK_001.pdf
- Protestanten-Gesetz* (Zakon o protestantih). 1861. Dostop 28. apr. 2016. http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10543121_00005.html

Iz hrvaščine prevedel Nenad H. Vitorović